

ARŞİV VE MAHKEME KAYITLARINA GÖRE OSMANLI PAYİTAHTINDA YAŞLI OLMAK (16-18. YÜZYILLAR) BEING OLD IN OTTOMAN CAPITAL ACCORDING TO ARCHIVES AND COURT RECORDS (16TH-18TH CENTURIES)

Geliş Tarihi: 07.01.2020 Kabul Tarihi: 06.03.2020

✉ **NEVZAT ERKAN**

DOKTOR ÖĞR. ÜYESİ
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
nevzaterkan@klu.edu.tr
orcid.org/0000-0001-9170-8490

ÖZ

İslâm medeniyeti ve onun bir parçası olan Osmanlılar'da merhamet nazarıyla bakılan toplumsal kesimler arasında yaşlılar bulunmaktadır. Yaşlıların bakımı, korunması, ihtiyaçlarının karşılanması, her toplumun olduğu gibi Osmanlı'nın da gündeminde yer etmiştir. Bu bağlamda dinin, kültürün yerleştiği, ebeveyn hürmet edilmesini öngören yaklaşım yaşlıların toplum hayatında saygın bir yer edinmesini sağlamış, onları korumaya yönelik toplumsal ve idari çözümler oluşturmuştur. Osmanlı toplumu, kendi gelenek ve görenekleri çerçevesinde yaşlıların bakım ve ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik çeşitli uygulamaları hayata geçirmiştir.

Yaşlılığı ve yaşlıları tarihsel boyutuyla ele alan, önceki tecrübeleri ortaya koyan literatürdeki araştırmalar yeterli gelmemektedir. Meseleyle ilgili birincil kaynaklara dayalı örnekler ışığında ele alan incelemelere ihtiyaç vardır. Bu yazıda, 1890'lı yılların zorlu şartlarında kimsesizler için kurulan Darülaceze öncesinde Osmanlı başkentinde yaşlıların durumu ele alınmıştır. 16-18. yüzyıl Osmanlı Arşivi belgeleri ve başta Üsküdar olmak üzere İstanbul merkezli mahkeme kayıtlarındaki vakalar çerçevesinde Osmanlı'da yaşlıların durumuna ve meselelerinin çözümü için üretilmiş uygulama ve kurumlara ilişkin tespit ve değerlendirmeler ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yaşlılık Olgusu, Yaşlıların Bakımı, Nafaka, Osmanlı Toplumunu.

ABSTRACT

In the Islamic civilization and the Ottomans that are a part of it, there are elderly people among the social groups that are considered as compassion. The care, protection and meeting of the needs of the elderly have been on the agenda of the Ottomans as well as every other societies. The responsibility of respect for parents sourcing from the religious and cultural values have enabled the elderly to have a sincere position in the life of the society leading to the creation of created social and administrative solutions to protect them. Since the Ottoman society knows that there are many difficulties of old age, different practices and institutions were developed to meet the care and needs of the elderly within the framework of their own traditions and customs.

The lack of research in the literature related to the historical dimensions of senescence and experiences with the care of elderly population points into the need for the studies on the status of elderly people based upon the primary resources. In this article, the status of the elderly people in the Ottoman capital is analyzed before Darülaceze was established in 1890s. Based upon the Ottoman archives records and Cases in court records based in Istanbul, especially Uskudar from 16th to 18th centuries, the study includes some practices and institutions developed in the Ottoman society to deal with the problems of elderly population in Istanbul region.

Keywords: Case of Old Age, Care of the elderly, Alimony, Ottoman Society.

BEING OLD IN OTTOMAN CAPITAL ACCORDING TO ARCHIVES AND COURT RECORDS (16TH-18TH CENTURIES)

SUMMARY

Elderly people were among the social segments regarded as a subject of mercy in the Islamic civilization and in the Ottoman Empire, an important representative of the civilization. As an important social issue, the care and protection of the elderly has been on the agenda of the Ottomans as well as every society. This issue still maintains its existence and importance as a major social issue today. As a result of the changes in the demographic structure, especially the increase in the average life expectancy, the large increase in the share of the elderly in the total population makes the care of the elderly more important and serious compared to the past.

The approaches, attitudes and behaviors established in the Ottoman society in the religious, cultural, and traditional context envisage respecting the elderly. They have not only created a respectable place in the social life but also brought social and administrative solutions to protect the elderly. Since elderliness has many difficulties, the Ottoman society implemented various practices for the care and needs of the elderly within the framework of its tradition and accumulation.

Determinations and evaluations regarding the condition and care of the elderly in the Ottoman society were revealed based on the facts in the archive and court records of the 16th - 18th century Ottoman practices. Since the used archive and court records focused on Istanbul, this humble study examines the subject within the framework of the Ottoman capital. In order to determine the situation, the observations of the Western travelers, who evaluated the Ottoman society with an outer perspective, were briefly mentioned.

The state paid a salary from certain income items so that the people who served it throughout their lifetime did not have a hard time in their old age. In this context, the Empire have sought to link salaries from the relevant muqata'ah income to maintain the lives of the elderly, poor and helpless people who had no one to look after. Another issue that concerns the state about elderly people is the physical structure of the cities. In order to facilitate the daily life of elderly people, first of all, solutions have been sought on various issues that cause difficulty to them. When needed, it created new market places for them to go easily, it was enacted

that the transportation animals, which caused problems for the elderly in the city, would go slowly.

Regarding the issues on the elderly in the court records, the first thing that draws attention is that the elderly were not isolated from their neighborhood and the street they live in, regardless of their situation. Based on the case records in the registers, it is seen that there are three types of elderly in the Ottoman society who had care issues. Firstly, those who did not have children and who were in need financially. The second is those who had enough property to sustain their lives although they did not have any children, and finally those who were in need both financially and morally even though they had children.

The most difficult group among the elderly are the ones who had no relatives or friends. The imaret, which were located in the charity units of the foundations in Ottoman cities, aimed primarily to provide food for such people in need. It can be said that the dervish lodges deemed as a service to help such lonely and old people in accordance with their purpose to provide service to people in need.

There are some clues in the court records of how the wealthy but lonely elderly lived during the last period of their lives. They would agree on a name of a guardian for their care without leaving their neighborhood, and the works to be done after their death. For this purpose, elderly people who had applied to the court were looking for trustworthy guardians for themselves who would look after them until their death, and would carry out their burial services and pray for them after their death.

Finally, when the status of the elderly with children are examined, it is seen that such people were mostly looked after by their children. However, when older people had children and became dependent on maintenance payment, the judge would generally approve the maintenance payment they requested from their children except for some rare cases. In this sense, the difference in religion between the child and the parent was not an obstacle. In addition, in terms of responsibility, the son and daughter were equally obliged to take care of their elderly. According to the data in the registers, the maintenance payment was generally asked from the sons.

GİRİŞ

Yaşlılık, insanoğlunun ölümden önceki beden ve ruhen farklı bazı hususiyetlerini içinde barındıran bir dönemdir. 18. yüzyıl mahkeme kayıtlarında yaşlılığın, bir başkasının yardımına ihtiyaç duyulan zaman dilimi olması hasebiyle, “‘*âciz, ‘alîl, kisb ü kâra iktidarı olmayan, taayyüşe kudreti olmayan*” vb. ifadelerle biyolojik yönüne vurgu yapılmıştır.¹ Sosyoloji ve psikoloji sahasındaki çalışmalarda yaşlılığın tanımı ve evreleri, kronolojik olarak altmış yaş ve üzerindeki insanlar için yaşlı, ileri yaşlı ve ihtiyar şeklinde kategorize edilse de bu durum biyolojik olarak değişkenlik göstermektedir.²

İnsanlık tarihi boyunca kurulan medeniyetlerde yaşlılık algısı ve yaşlı insanların bakımı hakkında farklı anlayışlar ortaya çıkmış, konuyla ilgili çeşitli çözümler üretilmiştir.³ Osmanlı ve onun bir parçası olduğu İslâm medeniyetinde yaşlılar ile ilgili tutumlar öncelikle Müslüman toplumların kendi geleneklerinden getirdiği değerlere ve bu medeniyetin iki temel kaynağı olan Kur’ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber’in sünnetine dayanmak-

¹ Örnekler için bk. Üsküdar Şer’iyye Sicilleri, no. 350, vr.52a; no.364, vr.59a; no.380, vr.8a.

² Açıklama ve değerlendirmeler için bk. Canan Yertutan, “Yaşlılıkta Ortaya Çıkan Fiziksel Değişiklikler”, *Aile ve Toplum* 1/2 (1991), 63-66; Fatma Öz, “Yaşamın Son Evresi: Yaşlılık Psikososyal Açıdan Gözden Geçirme”, *Kriz Dergisi* 10/2 (2002), 17-28. Ayrıca Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan ‘erzeli’l-‘umûr’ kavramı bağlamında yaşlıların durumuyla ilgili değerlendirmeler için bk. Sevgi Tütü, “Kur’ân’da Erzeli’l-‘umur ve Yaşlılık Üzerine Bir Değerlendirme”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/2 (2016): 305-306.

³ İnsanlık tarihi boyunca yapılan bazı uygulamalar için bk. Fatma Arpacı, “Geçmişten Günümüze Yaşlılık”, *Yaşlılık Sosyolojisi*, ed. H. Ceylan (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2016), 1-19; Ayrıca İslâmiyet ve diğer dinlerdeki yaşlılık anlayışıyla ilgili -özellikle Yahudi ve Hristiyanlarda yaşlılara yönelik tavırların değerlendirildiği hususlar için- bk. Şinasi Gündüz, “İslâm ve Diğer Dinlerin Yaşlılığa Bakışı”, *Yaşlılık Dönemi ve Problemleri*, ed. M. Faruk Bayraktar, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 69-80.

tadır.⁴ Konuyla ilgili âyet ve hadislerde yer alan büyüğe hürmet, yaşlı insanların bakımı gibi hususlar, sonraki dönemlerde Müslümanların ve kurmuş oldukları medeniyetlerin belirleyici tavrı olmuştur.

İslâm devletlerinde Asr-ı Saadet'ten bu yana sadece Müslümanlar yer almamış, onların yanısıra cizye vermeyi kabul etmiş, ehl-i zimme veya müste'men olarak isimlendirilen gayrimüslimler de yer almıştır. Bakıma muhtaç Müslüman yaşlılara devlet hazinesinden yardım edildiği gibi ehl-i zimmenin yaşlılarına da benzer şekilde beytülmalden maaş bağlanmıştır. Hz. Ömer'in Şam bölgesine yapmış olduğu seferde gözleri görmeyen ve dilenen yaşlı bir Yahudi'ye beytülmalden maaş bağlaması,⁵ Müslüman idarecilerin, yönetimleri altında bulunan gayrimüslim yaşlıların da sosyoekonomik güvence altına alınmalarına vesile olmuştur. Bu anlayışı özellikle Emevîler döneminde Ömer b. Abdülazîz devam ettirmiştir.⁶

İslâm toplumlarında tarihî süreç içinde bakıma muhtaç yaşlıların evlat sahibi iseler evlatları tarafından bakılması mutad bir durum olarak devam etmiş, evlat sahibi olmayan yaşlılar için Hz. Peygamber döneminden itibaren bazı düzenlemeler yapılagelmiştir. Kimsesiz yaşlıların yanında ayrı bir hassasiyet gerektiren dullar ve yetimler devlet idarecilerinin öncelikli meseleleri arasında yer almıştır. Rivayete göre Abbâsî halifesi Ebû Ca'fer

⁴ Yaşlı insanların bakımıyla ilgili birçok âyet ve hadis bulunmaktadır. Bunlardan dikkat çekici olan İsrâ Suresi 23 ve 24. âyetlerde: “Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti. Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara öf bile deme! Onları azarlama! İkisine de gönül alıcı güzel sözler söyle. Onlara merhametle ve alçak gönüllülükle kol kanat ger. “Rabbim! Onlar nasıl küçüklükte beni şefkatle eğitip yetiştirdilerse şimdi sen de onlara merhamet göster” diyerek dua et” diye buyurularak anne babaya bakmanın ne denli mühim olduğu anlatılmaktadır. Hz. Peygamber en önemli amelleri, Allah katındaki değerine göre “vaktinde kılınan namaz, ebeveyne iyilik ve Allah yolunda cihad” şeklinde sıralamıştır (Buhârî, “Edeb”, 1; Müslim, “İmân”, 137). Bu meseleyi ele alan birçok çalışma yapılmıştır. Örnek çalışmalar için bk. Saffet Sancaklı, “Hadislerde ‘Yaşlılık Olgusunun’ Değerlendirilişi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2006), 49-71; Akif Köten, “Hz. Peygamber’in Sünnetinde Yaşlılara Saygı”, *Yaşlılık Dönemi ve Problemleri*, ed. M. Faruk Bayraktar (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 267-278; Sevgi Tütün, “Kur’ân’da Erzeli’l-‘umur ve Yaşlılık Üzerine Bir Değerlendirme”, 299-328.

⁵ Bu dönemde beytülmal gelirleri üç kısımdan oluşmaktaydı. İlki, savaş ganimetlerden elde edilen humus; gayrimüslimlerden fey adı altında alınan cizye ve haraç, ticaret vergisi ve Müslümanlardan alınan zekâtıdır. Mutad uygulamanın aksine yapılan araştırmalarda Hz. Ömer söz konusu olan Yahudi'ye ‘zekâtın miskin fonundan’ maaş bağlamıştır. Kaynak değerlendirmesi ve açıklamalar için bk. Ahmet Ekşi, “Hz. Ömer’in ‘Miskin’ Kavramıyla Zekât Uygulamalarına Getirdiği Açılım”, *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*, ed. Ali Aksu (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, 2018), 3/129.

⁶ Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam, *Kitabü'l-Emval İlk Dönem Ekonomi Yönetimi*, çev. Cemaleddin Saylık (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 62.

el-Mansûr Bağdat'ta kimsesiz yaşlılar için Dârülaceze'ye benzer bir kurum inşa etmiştir.⁷ Selçuklular dönemindeki vakfiyelerde yolcular, fakirler ve bakıma muhtaç durumdaki yaşlıların ihtiyaçlarının karşılanması için çeşitli kayıtlar yer almaktadır.⁸

Osmanlı'da yaşlılar, duası alınması ve merhamet edilmesi icap eden insanlar olarak telakki edilmiştir. Bazı savaşlarda bu kimselerin edeceği duanın orduyu zafere ulaştırılacağı zikredilmiştir. Nitekim İstanbul kadısı, H.1073/M.1663 yılında Osmanlı Devleti'nin Avusturya ile mücadelesinde ordunun galip gelmesi için yaptırdığı duada “*Ümididir ki ulemâ ve sulehâ ve 'aceze ve fukarânın husûsan ism ve ma'siyetden müberrâ olan etfâl ve sibyanın ihlâs ve meskenete makrûn olan du'â ve niyâzları berekâtıyla etrâf ve eknâfda olan küffâr-ı hâksâr ve sâir e'âdî-i dîn ü devlet makhûr olup asâkir-i İslâm mansûr ve muzaffer olmak müyesser ve mukadder olmuş ola*”⁹ diyerek yaşlı ve aciz insanların duasını niyaz etmekteydi.

Devlet yöneticilerinin sıfatlarından bahsederken toplumun zayıf kesimi olan yetim, dul ve muhtaçları koruyan, kollayan gibi özellikleri zikredilmekteydi.¹⁰ Nitekim bazı paşaların elkâbı “*zahrü'l-fukarâ ve'l-mesâkin, hâmi'z-zu'afâ ve'l-mazlûmîn*”¹¹ yani ‘fakir ve miskinlerin sırtını yasladığı, mazlumların ve zayıfların koruyucusu’ şeklinde ifade edilmekteydi.

Osmanlı arşiv ve mahkeme kayıtlarındaki İstanbul'da cereyan eden örnek vakalardan hareketle yaşlılar için nasıl bir tutum sergilendiğini ortaya koymadan önce, Osmanlı toplumunda yaşlılarla ilgili algı ve yaşlıların ba-

⁷ Ebü'l-Abbas Muvaffakuddin Ahmed b Kâsım İbn Ebû Usaybia, *Uyunü'l-enba' fi tabakati'l-ubba*, (Beirut: Daru Mektebeti'l-Hayat, t.y.), Abdülkerim Özaydın, “Bağdat: Kültür ve Medeniyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/438; Farklı bir uygulama olarak Erbil atabeyi Muzafferüddin Kökböri'nin atabeyliği döneminde Erbil şehrinde dullar, yetimler ve kimsesizler için bakimevleri yapması dikkat çekicidir. İbn Hallikan, *Veşayat*, (Beirut: Dar-ı Sadr, 1970), IV/116; Ahmet Ekşi, *Şer'iyye Sicilleri Örnekliğinde İslâm Hukuku Bakımından Evlat Edinme*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 95.

⁸ Örnekler için bk. Mehmet Altay Köymen, “Selçuklu Devri Kaynakları Olarak Vakfiyeler”, [CIEPO=Ciepo] *Studi preottomani e Ottomani: atti del Convegno di Napoli (24-26 Settembre 1974)*, (Napoli: Istituto Universitario Orientale, 1976), 153-163; Adnan Doğruyol, “Türk İktisat Tarihi Açısından Bir Anadolu Selçuklu Dönemi Vakfiyesi ve Mülknamesi: Hacı İbrahim Sultan Vakfı ve Zaviyesi”, *Türk Dünyası Araştırmaları* 211 (2014), 35-58.

⁹ *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074 / M. 1663-1664)*, haz. Rasim Erol, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi 2010), 960 (hüküm no.1312).

¹⁰ Yetimlerle ilgili sıfatların değerlendirilmesi için bk. Fatih Bozkurt, “Yetimi Kolla, Malımı Korum! Tereke Defterleri ve Yetim Malları (1785-1875)” *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2012), 69-90.

¹¹ *İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi 54 Numaralı Sicil (H. 1102 / M. 1691)*, haz. Hüseyin Kılıç, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2012), 301 (hüküm no387).

kımını doğru bir biçimde anlayabilmek için sosyal hayatı dışarıdan, farklı bir gözle değerlendiren seyyahların vermiş oldukları bilgilerin önemli olduğunu belirtmek gerekir. Meselenin müstakil çalışma konusu olduğunu söylemekle beraber ana hatlarıyla seyyahların verdiği bilgiye göre, Osmanlı toplumunda birkaç neslin bir arada yaşadığı geniş ailelerin sayısı az değildi. Evlerde çocuklar ve diğer aile fertlerinin yanı sıra bakıma muhtaç insanlar da bulunuyordu.¹² Dinî inanç gereği bu ailelerde yaşayan insanların, evin yaşlılarına hürmette kusur etmemesi, ihtiyaç halinde bakımını yapması, çocuklara büyüdüklerinde yaşlılara nasıl davranılması gerektiğini pratik olarak göstermekteydi.¹³ Bu bilgilerden hareketle şunu söyleyebiliriz, yaşlı insanlara yönelik tutumlar bir kültürel miras olarak nesilden nesle aktırılmakta ve toplumda yaşlı insanlar hürmete layık bir varlık olarak telakki edilmekteydi.¹⁴

1. ARŞİV KAYITLARINDA DEVLETİN YAŞLILARLA İLGİLİ TUTUMU

Yaşlı insanların durumuyla ilgili İslâm medeniyetinde ve onun bir parçası olan Osmanlı'da sorumluluğun fertten devlete doğru bir seyir izlemesi söz konusudur.¹⁵ Bu seyri izlemek için başvurulacak iki temel kaynak bulunmaktadır: Osmanlı arşivi ve kadı sicilleri. Ancak bu iki kaynaktan elde edilen bilgiler, bazı farklılıklar göstermektedir. Birincisi daha çok devletin tebaasıyla olan münasebetlerini, ikincisi ise kişiler arasındaki meseleleri ihtiva etmektedir. Bu sebeple Osmanlı arşivinin ve kadı sicillerinin verdikleri bilgileri ayrı ayrı ele alacağız.

Arşiv kayıtlarından hareketle Osmanlı Devleti'nin yaşlılara yönelik tavırlarına baktığımızda ilk sırada onların savaştan muaf tutulmalarını zikredebiliriz. Yaşlılık, güç ve takatten düşme evresi olduğundan gerek karada gerek denizde yapılan savaşlarda yaşlıların cepheye gönderilmemesi için fermanlar yazılmıştır. Örneğin H.979/M.1572 yılında Midilli Adası'nın yöneticisine gönderilen fermanla çocukların, yaşlı ve güçsüz kimselerin donanmaya alınmaması, bunlara ait zırh ve diğer teçhizatın diğer askerlere

¹² Raphael Lewis, *Osmanlı Türkiyesi'nde Gündelik Hayat: (Âdetler ve Gelenekler)*, çev. Mefkûre Poroy (İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1973), 93.

¹³ J. Mouradgea D'ohsson, *XVIII. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Âdetler*, çev. Zerhan Yüksel, (İstanbul: Tercüman Gazetesi, ts.), 216-217. Seyyahların gözünden yaşlıları ve bakımlarını değerlendirmek apayrı bir konu olduğundan burada ayrıntıya girilmemiştir.

¹⁴ Açıklama ve değerlendirmeler için bk. Ziya Kazıcı, "Kültürümüzde Yaşlılık ve Yabancı Gözüyle Ülkemizde Yaşlılar", *Yaşlılık Dönemi ve Problemleri*, ed. M. Faruk Bayraktar, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 239-253.

¹⁵ Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Sosyal Güvenlik Sistemi", *Toplu Makaleler 1: İktisat Tarihi*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları 2005), 319-329.

verilmesi, bu kişilerin korunaklı bir şekilde adada tutulması istenmiştir.¹⁶ Benzer şekilde H.1002/M.1594 tarihli, Kefe beylerbeyine yazılan ferman da da ulema, yaşlı, sakat ve iş göremezler haricindeki insanların Kefe savunmasında görevlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir.¹⁷

İslâm topluluklarında Asr-ı Saâdet'ten beri ister Müslüman ister gayrimüslim olsun yaşlı bireyler vergiden muaf tutulmuştur.¹⁸ Mutat olarak vergi alınan insanlardan, yaşlılık döneminde yeterli mal varlığı olmayıp çalışmaya güç yetiremeyenler, vergiden muaf tutuluyordu. Payitahta yazılan arzuhâllerde özellikle devletin haracgüzâr taifesi olan gayrimüslimler arasında bu hal sıklıkla rastlanılan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Konuyla ilgili arşiv ve mahkeme kayıtlarında pek çok örnek bulunmaktadır.¹⁹ Misal olarak, Galata'da mukim Mihail adlı gayrimüslim, yaşlı ve iş yapmaya gücü kudreti olmadığını belirten dilekçeyi divana arz etmesiyle cizye sorumluluğundan kurtulmuştur.²⁰

Osmanlı'da insanlar, yaşlılığın verdiği aciz ve hastalık sebebiyle görevlerinden emekliye ayrılmak durumunda kalıyorlardı. Kayıtlardan görüldüğü kadarıyla vergi mükellefi olmayan askerî sınıfa dâhil bu insanlara, emekliye ayrıldıkları zaman İstanbul Gümrüğü Mukataası gelirlerinden veya devletin başka gelir kalemlerinden maaş tahsis edilmekteydi. Nitekim Yeniçeri Ocağı'ndan Ahmed Mustafa adlı nefer, yaşlılığı ve iş göremezliği sebebiyle İstanbul Gümrüğü Mukataası malından almak üzere yirmi akçe ile emekli olmuştur.²¹ Yine Matbah-ı Amire sakalarından Habîb isminde yaşlı ve hasta kimse, ücreti İstanbul Gümrüğü malından olmak üzere yirmi akçe ile tekaüde ayrılmıştır.²² Bunun yanında yaşlılık sebebiyle belli hizmetleri yerine getiremeyen herhangi bir meslek grubunun başı veya kethüdası konumundaki insanlar, işlerin düzgün bir şekilde yürümesi için görevlerinden alınmışlardır.²³ Yaşlı insanların tekaüde ayrılma isteği bazen kuşku uyandırmakta, bu durumda hekim raporuna başvurulmaktaydı. Nitekim Çankırı sancağı, Kurşunlu nahiyesi, Mihal köyünde tımar sahibi Ha-

¹⁶ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümâyûn Sicillatı Mühimme Defterleri *A.DVNSMHH.d*, no. 12/1174.

¹⁷ BOA, Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümâyûn Sicillatı Mühimme Defterleri *A.DVNSMHH.d*, no. 72/1729.

¹⁸ Mehmet Erkal, "Cizye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/42.

¹⁹ Örnekler için bk. BOA, Ali Emiri Mahmud I *AE.SMHD.I.*, no. 14/11027; no. 148/11027; Ali Emiri Abdülhamid I *AE.SABH.I.*, no. 146/9891; no. 173/11535; no. 272/18290; Üsküdar Şer'iyeye Sicilleri, no. 353, vr. 93a.

²⁰ BOA, Ali Emiri Abdülhamid I *AE.SABH.I.*, no.247/16513.

²¹ BOA, Ali Emiri Mustafa II *AE..SMST.II.*, no. 7/625.

²² BOA, Ali Emiri Ahmed II *AE.SAMD.II.*, no. 20/2196.

²³ BOA, Ali Emiri Mahmud I *AE.SMHD.I.*, no. 57/3569; Üsküdar Şer'iyeye Sicilleri, no. 427, vr.5a.

san adlı ihtiyar, durumunu anlattığı arzuhalde, Hekimbaşı Mehmed Efendi tarafından bedenen aciz olduğuna dair bir derkenar yazdırmıştır.²⁴

Arşiv kayıtlarında ve İstanbul'a yazılan bazı arzuhallerde yaşlılarla ilgili dikkat çeken bir diğer husus, askeriyeden emekli olanlara İstanbul Gümrüğü'nden para verilmesi yanında müstemendâne yani zavallı, biçare olanlara İstanbul Gümrüğü malından ek olarak bir mal tahsisi yapılmasıdır. H1145/M.1733 tarihli bir belgede felçli ve fakir durumda olan Rahime adlı bir kadına, dilencilik yaparak geçimini sağladığından dolayı İstanbul Gümrüğü'nden günlük iki akçe nafaka tahsisatı yapılmıştır.²⁵ Yaşlı ve hasta olan Ali adlı bir Müslüman'a İstanbul gümrük mukataasında daha önce ihtiyaç sahibi birine tahsis edilmiş olan, hâlihazırda boş kalan yerden 10 akçe bağlanmıştır.²⁶ Kendi ifadesiyle “*ziyâde pîr u ‘alil ve ihtiyâr*” olan Hüseyin adlı Müslümanın arzuhâline cevaben İstanbul Duhan Gümrüğü'nde herhangi birine tahsis edilmemiş, boş olan bir yerden 20 akçe tevcih edilmiştir.²⁷

Arşiv belgelerinde dikkat çeken hususlardan biri, şehir hayatında yaşlıları düşünerek bazı düzenlemelere gidilmesidir. Yaşlı insanların gündelik hayatını kolaylaştırmak maksadıyla, öncelikle onlara zorluk çıkaran çeşitli konularda çözüm üretme yoluna gidilmiştir. İnsanların temel tüketim ihtiyaçlarını karşılamada önemli bir paya sahip olan semt pazarlarının bedenen güçlü olmayan insanların da rahatça ulaşabilecekleri yerlerde kurulması gerekiyordu. Suriçi ve Silivrikapı civarında oturan insanların alışveriş yaptıkları semt pazarı, Silivrikapı-Yenikapı arasında kuruluyordu. Ancak Silivrikapı ve çevresinde yaşayan yaşlı ve zayıf insanlar için bu pazara ulaşmak, mesafeden dolayı meşakkatliydi. Devlet, kendisine akseden bu konuya hassasiyetle eğilmiş, çözüm olarak Silivrikapı yakınına yeni pazar yerlerinin kurulmasına karar vermişti.²⁸ Benzer sıkıntıların yaşandığı bir diğer şehir Sofya idi. H.1102/M.1690 tarihinde yer alan bilgiye göre şehirde bulunan hendek ve şarampoller evleri, cami ve mescitleri, alışveriş mekânı olan çarşıları birbirinden ayırmaktaydı. Evlerin hendeklerin dışında yer alması sebebiyle yaşlı ve güçsüz insanlar zorluk çekmekteydi. Nitekim Sofya kadısına gönderilen emirde, bu insanların sıkıntılarını giderecek çözümler üretmesi istenmiştir.²⁹ 18. yüzyıl İstanbul'unda şehir içi nakliyat işleriyle uğraşan at hamallarının aldıkları yükleri yerlerine ulaştırıp boşalttıktan sonra dönüştürme hayvana binmemeleri gerekmektedir. Ancak bu hamallar, özellikle at sahiplerinin kendilerini sıkıştırmaları sonucu hayvanlara binip hızlıca geri dönmekte, yoldaki çocuk, kadın, âmâ ve yaşlı insanlara

²⁴ BOA, İbnülemin Sıhhiye *İE.SH*, no. 2/161.

²⁵ BOA, Cevdet Belediye C. *BLD*, no. 12/582.

²⁶ BOA, Ali Emiri Mahmud I *AE.SMHD.I*, no. 100/762.

²⁷ BOA, Ali Emiri Mahmud I *AE.SMHD.I*, no. 148/11036.

²⁸ BOA, *A.DVNS.MHM*, no. 81/447 (20 Muharrem 1017/6 Mayıs 1608).

²⁹ BOA, *A.DVNS.MHM*, no. 100/219.

zarar verebilmekteydiler. Bunun için H.1179/M.1766 tarihinde İstanbul kadısına gönderilen fermanla hamallar kethüdası ve yiğitbaşlarının bu kurallara uymayan hamallara gerekli uyarıları yapmaları emredilmiştir.³⁰

Devlet diğer insanlar için tasvip etmediği bazı davranışları yaşlı ve güçsüz kimseler söz konusu olduğunda farklı değerlendirebiliyor, bu yaklaşımla yaşlı olmadıkları halde yaşlıymış gibi davranan insanları engellemeye çalışıyordu. Bu çerçevede, Kur'ân-ı Kerim'i yanlış okuyanların engellenmesi, bulaşıcı hastalık taşıyanların şehir dışına çıkarılması gibi pek çok emrin yer aldığı İstanbul kadısına yazılan H.976/M.1568 tarihli bir fermanla yaşlı ve sakat olmadıkları halde sokaklarda ve mahallelerde gezip çeşitli şekillerde dilencilik yaparak halkı rencide edenlerin men edilmesi emredilmiştir.³¹

2. MAHKEME KAYITLARINA GÖRE OSMANLI TOPLUMUNDA YAŞLILARIN BAKIMI

Klasik dönem Osmanlı toplumunda yaşlılar, birtakım sıkıntılar yaşasa da mukim olduğu mahallede, oturduğu sokakta hayatını idame ettiriyor, sosyal hayattan tecrit edilmiş mekânlarda yaşamak durumunda kalmıyordu. Toplumdan tecrit edilme durumu sadece bulaşıcı hastalık taşıyan insanlar için geçerliydi. Nitekim bu durumdaki cüzzamlı hastalar için başta Üsküdar şehri merkezinin dışında, Karacaahmed civarında Meczumlar Zaviyesi hizmet vermekteydi. Üsküdar haricinde Bursa, Kayseri, Ankara gibi şehirlerde de aynı adlarla birer tekke bulunmaktaydı.³² Dolayısıyla kimse-siz yaşlıların da toplum içinde yaşamaları mümkündü.

Hem dinî değerlerin hem de örf ve âdetin egemen olduğu Osmanlı toplumunda yaşlı insanlar, evin büyüğü ve otorite kaynağı kabul edildiğinden aile bakımı dışında kalan yaşlıların sayısı azdı. Bu durum hem Müslüman hem de gayrimüslim ahali için geçerli idi. Örneğin Evanis v. Haçadur adlı gayrimüslim Üsküdar Kefere Mahallesi'nde babasıyla birlikte yaşamaktaydı. Yaşlı babasının bakımıyla ilgilenen Evanis v. Haçadur, babasının kiliseye giderken Pazarbaşı Mahallesi'nde aniden ölmesi sonucu mahalledeki gayrimüslimlerden davacı olmamış, onların zimmelerini ibra etmiştir.³³

³⁰ *İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767)*, haz. Mehmet Akman v. dğr. (İstanbul : İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2019), 482.

³¹ BOA, *A.DVNS.MHM*, no. 7/1106.

³² Üsküdar Şer'iyye Sicilleri, no. 350 vr. 20a; no.358, vr.3a; BOA, Cevdet Sıhhiye C.SH, no. 13/637; BOA, Evkâf Defterleri *EV.d.*, no. 38761; BOA, Cevdet Evkâf C.EV, no. 281/14327.

³³ Üsküdar Şer'iyye Sicilleri, no. 333, vr.88b. Sebebi meçhul ölümlerde vefat edenin velisi, bulunduğu köy, mahalle sakinlerinin ölümden sorumlu olmadığını tespit etmek için onlardan 'öldürmedik, öldüreni görmedik' şeklinde yemin etmelerini ister. Bu yemine 'kasâme' adı verilir. Bu örnekteki Evanis v. Haçadur, babasının böyle bir

Mahkeme kayıtlarında gördüğümüz kadarıyla Osmanlı toplumunda bakım hususunda sıkıntı çeken üç tip yaşlı bulunmaktaydı. Birincisi evladı olmayan ve maddî yönden zaruret içinde bulunanlar; ikincisi evladı olmamasına rağmen kendine baktıracak kadar bir mala sahip olanlar ve son olarak evlat sahibi olduğu halde maddi ve manevi ihtiyaç içinde olanlar. Bakım meselesi, bazı insanların yaşlılık döneminde ihtiyaç sahibi haline gelmeleriyle varlık sahibiyken kurmuş oldukları vakıflardan rücu hakkını kullanmalarına da sebep oluyordu. Nitekim 16. yüzyılın sonlarında (Mayıs 1598) tutulmuş sicil kaydına göre, Galata Kazası'nda Kulaksız Mahallesi'nde yaşayan Cafer Bey b. Abdullah, mahalledeki evini hali vakti yerindeyken vakfetmişti. Vakfiye kaydında evin ölümünden sonra eşi Yasemin hanıma kalmasını onun da vefatından sonra kendisine dua edecek salih insanlara bırakılmasını vakfiye şartları arasında zikretmişti.³⁴ İhtiyarlık dönemi geldiğinde muhtaç durumuna düşünce vakıftaki rücu şartına binaen bu işleminden vazgeçmişti. İstisna kabilinden görünen bu örnekte vakıf kurucusu vakıftan vazgeçme şartını elinde tutmuş ve yaklaşık on üç yıl sonra vakfi iptal etmiştir. Eşi Yasemin Hanım'a mahkemede vakıftan rücu etme sebebi sorulduğunda, yaşlı ve iş göremez hâlini gerekçe olarak zikretmiştir. Mahkeme, Cafer Bey'in durumunu mahalle ahalisinden ve diğer şahitlerden teyit ettikten, fetva mecmuasına başvurduktan sonra vakıftan rücu edilmesine izin vermiştir.³⁵

2.1. Fakir ve Kimsesiz Yaşlılar

Devletin, “miskin ve aceze” kelimeleriyle ifade edilen kimsesiz yaşlılara, talebe binaen tutulan resmî kayıtlarda belli bir maaş bağladığını belirtmiştik. Osmanlı toplumunda bireylerin, hâkim mahalle anlayışı ve kültürüne göre şekillenen sosyal hayatı söz konusuydu. Toplumsal yaşamda

ölümle karşılaşmadığını ifade etmek suretiyle onları ibra etmiştir.

³⁴ Belgenin aslında şu ifadeler yer almaktaydı. “...*hayâtda olam evvelâ kendi nefsimе vakf olsun ve civâr-ı Rabb-i izzete intikâlimden sonra zevcem merkûme Yasemin'e ve ondan sonra ulemâ ve sulehâdan bir kimesne sâkin olup mukâbeleden her gün bir sûre-i Yâsîn ve bir Fâtihatü'l-kitâb okuyup sevâbını vâkıfrûhuna bağışlaya...*” *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 20 Numaralı Sicil (H. 1005 - 1007 / M. 1596 - 1599)*, haz. Mehmet Akman ve diğ., (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2012), 301 (hüküm no. 387).

³⁵ Metnin orijinal hali mahkeme kaydında “...*eğercî menzil-i mezbûru minvâl-i meşrûh üzere vakf eyledim ve lâkin rücü' ve tebdil ve tağyirini kendi elimde olmak üzere şart etmiş idim hâlen fakîr ve pür-münhanî olup kâr u kisbe adem-i kudretim olduğu cihetden vakfiyetten rücü' ettim...*” şeklinde yer almaktadır. *İstanbul kadı sicilleri Galata mahkemesi 20 numaralı sicil (H. 1005 - 1007 / M. 1596 - 1599)*, 301; Vakıftan geri dönmenin ele alındığı ve üzerinde durulan iki örnekten birinin burada zikredilen örneğin teşkil ettiği çalışma için bk. Fethi Gedikli, “Osmanlı Uygulamasında Vakıftan Geri Dönülebilir mi?” *I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri*, ed. Fethi Gedikli (İstanbul: Oniki Levha Yayınları, 2012), 497-502.

geçerli olan kefalet uygulaması sayesinde mahalle düzeyinde sosyal kontrol sağlanmış oluyor, mümkün merteye şehrin mahalle ve sokaklarında başıboş insanların bulunmasının önüne geçilebiliyordu. Bu çerçevede kimsesiz, yaşlı ve bakıma muhtaç olan insanlar tecrit edilmeksizin bir şekilde toplum ve devlet tarafından himaye edilebiliyordu.³⁶

Kimsesiz ve ihtiyaç sahibi yaşlılar, Tevbe Suresi'nin 60. âyetinde zekât verilecekler arasında, fakirler ve miskinler grubunda yer alıyordu.³⁷ Kimsesiz ve fakir yaşlılara ilk yardım eli, buldukları mahallede mukim insanlardan gelmekteydi. Zira Osmanlı, komşusu açken tok yatmamayı ilke edinmiş bir toplumsal yardımlaşma ve sorumluluk kültürünü içinde barındırıyordu.³⁸

Hemen hemen her Osmanlı şehrinde bulunan vakıfların hayrat üniteleri içinde yer alan imaretler, en başta ihtiyaç sahibi insanların karınlarını doyurmayı hedefliyordu. D'ohsson'un ifadesine göre, İstanbul imaretlerinde günlük 30.000 kişi yemek yiyordu.³⁹ İmaret hizmeti de veren vakıfların vakfiyelerinde “meşrûtuñ leh” olarak belirtilen karnını doyuracak insanlar arasında özellikle aceze olarak tanımlanan, yaşlı ve kimsesizlerin de bulunduğu kesim yer alıyordu.⁴⁰ Osmanlı iktisadî hayatında önemli bir yere sahip para vakıflarının kayıtlarında da bu meseleye dair bilgiler yer almaktadır. Kurulan para vakıflarında, vâkıfın ortaya koyduğu şartların yerine getirilmemesi durumunda “Şurûtuñ mezkûreye ri ‘âyet mürûr-i eyyâm ve a‘vâm ile mümkün olmazsa vakıf gelirinini fukarâ ve mesâkîn-i müslimîn ve müslimâta sarf edilmesi” şeklindeki ifadeler, başka bir amaç için kurulan bu vakıfların dahi nihai hedefleri arasında yaşlı ve muhtaç insanların ihtiyaçlarının karşılanması olduğunu gösteriyordu.

Ferdî olgunluğa insanlara hizmet ederek ulaşılabileceğini telkin eden, aynı zamanda birer vakıf kurumu olan tekke ve zaviyelerin işleyişinde de konuya dair önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu manada 13. asır şair ve mutasavvıflarından Yunus Emre'nin:

³⁶ Tahsin Özcan, “Osmanlı Mahallesi Sosyal Kontrol ve Kefalet Sistemi”, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birlikim]* 1/1 (2001), 129-151.

³⁷ Genel anlamda miskin hiçbir geliri ve malı olmayan kimse olup Hz. Ömer'in uygulamasında aynı durumdaki gayrimüslimler de bu gruba girmektedir. Açıklama ve değerlendirmeler için bk. Ahmet Ekşi, “Hz. Ömer'in ‘Miskin’ Kavramıyla Zekât Uygulamalarına Getirdiği Açılım”, 3/123-134.

³⁸ Mehmet Genç, “Klâsik Osmanlı Sosyal-İktisadî Sistemi ve Vakıflar”, *Vakıflar Dergisi* 42 (2014), 9-18.

³⁹ Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyıl Türkiye’de Vakıf Müessesesi: Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003), 247.

⁴⁰ *İstanbul Kadı Sicilleri Balat Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 970 - 971 / M. 1563)*, haz. Mehmet Akman v.dğr. (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2011), 321 (hüküm no. 520); *İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadareti Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (H. 1042-1043 / M. 1633)*, haz. Fuat Recep (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2011), 123 (hüküm no. 105).

“Bir miskini gördün ise
 Bir eskice verdin ise
 Yarın anda karşı gele
 Hak libasın giymiş gibi”

mısralarında yer alan ifadeler, Osmanlı'nın miras aldığı toplumsal kültürü yansıması bakımından önemlidir. Felsefesi itibarıyla insana özellikle ihtiyaç sahibine yardım edinmeyi ilke edinmiş tekke ehlinin, bu tür kimse-siz ve yaşlı insanların yardımına koşmaları tabii bir durumdur.⁴¹

2.2. Varlık Sahibi Kimsesiz Yaşlılar

Hayatına yalnız devam eden ve varisi bulunmayan (yahut kendisine hizmet edebilecek yakını bulunmayan) insanlar, yaşlılık dönemlerinde hayatın zorluğunu daha fazla hissederler. Bu nedenle gündelik ihtiyaç ve işlerini tek başlarına görmekte zorlanan yaşlı ve kimsesiz bireyler, sahip oldukları malları üzerinden çeşitli arayışlara giriyorlardı. Gerek kendilerinin bakımı gerek ölümlerinden sonra yapılacak işler için vasi belirliyorlardı. Bu amaçla mahkemeye başvuran yaşlı kişiler, vefatlarına kadar kendilerine bakacak ve ölümlerinden sonra defin hizmetlerini yerine getirip arkasından hayır dua edecek güvendikleri kişileri vasi tayin ediyorlardı.

Bu durumdaki yaşlı insanlardan bazıları, kendilerini ölüme yakın hissettikleri için ellerindeki mal varlığının teşhiz, tekfin ve diğer hayır işlerinde kullanılması ve ziyade olan kısmının da tayin ettikleri kişilerin faydalanması için vasiyette bulunuyorlardı. Nitekim Üsküdar Câmî-i Kebir Mahallesi'nden Güneş Aişe bint Abdullah adlı kadın, toplam terekesini oluşturan üç minder, bir döşek, beş yastık, iki tencere, iki köhne yorgan, üç lenger (bakır kap) ve bir tahta sandukasını öldüğünde teşhiz, tekfin ve diğer hayır işleri için kullanılmak üzere miras bırakmış, Kayıkçı Mustafa b. Mehmed'i de vasi tayin etmişti.⁴²

Varlık sahibi yaşlı ve kimsesiz bazı insanlar, sahip oldukları malı satın kendi mahalle veya köyünden güvendikleri insanlara vekâlet yoluyla işlerini gördürmeyi tercih edebiliyorlardı. Kadı sicillerinden tespit edilen bir örnekte, farklı dinlere mensup kişiler arasında dahi güvene dayalı bu tür bir ilişkinin varlığı görülmektedir. 1748 tarihli mahkeme kaydına göre, Çengelköy'de yaşlı ve işlerini görmekten aciz olan Farah bint Dimitri adlı gayrimüslim kadın, sahip olduğu evini Kiryako adlı bir gayrimüslime satmış, evin satışından gelen para ile aynı köyden Osman Ağa b. El-Hâc Süleyman'ın kendi bakımını günlük sekiz akçe karşılığında üstlenmesini sağlamıştı.⁴³

⁴¹ Turan Yazgan, “Sosyal Siyaset Açısından Vakıflar”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 48 (1987), 143-150. Mustafa Kara, *Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1990), 99-138.

⁴² Üsküdar Şer'iyye Sicilleri, no. 328, vr. 108a.

⁴³ Üsküdar Şer'iyye Sicilleri, no. 421, vr. 27b'den naklen Nevzat Erkan, *Osmanlı Üs-*

Yaşlı ve kimsesiz kadınların hayatlarının son dönemlerinde bakım ve ihtiyaçlarını karşılamak üzere erkeklere nazaran daha kolay başvurabildikleri başka bir yol da vardı: Beraber kalabilecekleri, kendilerine yardımcı olacak bir kadınla aynı evde yaşamak. Bu durumda, bakıcı hizmeti verecek olan kadına mahkemede nafaka ücreti tayin ediliyordu. Örneğin, Galata'da Okçu Musa Mahallesi'nde yaşayan Aişe bint Musa adlı kadın, kendine bakacak eşi olmadığından Hatice bint Abdullah adlı kadının evinde ikamet ettiğini, Hatice'nin kendi malından sarf ve infak ederek ona baktığını, bakımı için kullanılmak üzere tayin edilecek nafaka ücretinin Hatice'ye verilmesini talep etmiş, mahkeme de bu talebi onaylamıştır.⁴⁴

Yaşlı insanlar arasında yatağa bağımlı, zihni karışık, aklını yitirmiş olanların bakımı çok zor olmaktaydı. Bu tür insanlara bakacak kimseler için "*sadâkat ile mevsûf ve diyânet ile ma'rûf ve her hâlde mücerrebü'l-etvâr olup vesâyet uhdesinden gelmeğe kâdir*" gibi sıfatlar kullanılmaktaydı. H.1203/M.1789 tarihli bir kayda göre, Galata'ya bağlı Kasımpaşa Surrû Efendi Mahallesi'nde ikamet eden, yaşlı ve akli melekelerini yitirmiş Za'im Mehmed Ağa b. Osman iki yıldan beri yatağa bağımlı bir hayat sürmekteydi. Hanımı Emetullâh binti Abdullah, mahkemede öncelikle üzerlerinde olan malların tespitini yaptırıp hem eşine hem de kendisine bakması için es-Seyyid Mustafa b. Hasan adlı kişiyi vâsi tayin etmişti. Mahkeme hüccetine göre, bakım hizmetleri için aylık 25 kuruş nafaka bağlanmasına karar verilmişti.⁴⁵

Varlıklı ama bakıma muhtaç yaşlılarla ilgili olarak Osmanlı'nın son dönemlerine ait siciller üzerine yapılmış çalışmalarda da kıymetli bilgiler bulunmaktadır. 19 ve 20. yüzyıllara ait sicillerden hareketle yapılan, yaşlıların bakımıyla ilgili Osmanlı tecrübesini de ele alan çalışmada, konuyla ilgili farklı uygulamalar aktarılmaktadır. Bakacak kimsesi olmayan yaşlılar, kendilerine bakacaklarını düşündükleri insanlara bakım hizmeti karşılığında hibede bulunmaktadırlar. Yaşlı insanlar, belirli mallarını mahkemede tescil ettirdikleri hüccetlerinde "*beni hîn-i mevtime değın infak ve iksâ etmek üzere...*" şeklinde ifade edilen şarta bağılı olarak bakıcılarına hibe etmişlerdir. Eğer şarta uyulmazsa bakıcılara bağışlanan malların kendilerine dönmesi şeklinde ve tedbir niteliğinde ikinci şartı da kaydettirmeyi ihmal etmemişlerdir.⁴⁶

küdarı'nda Toplumsal Hayat (18. Asır Üsküdar'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri), (İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2015), 145.

⁴⁴ Resul Attila, *İstanbul Galata Kadılığı 353 Numaralı Şer'iyye Sicili: 30.R.1173-7.Ca.1173 (21 Aralık 1759-26 Ocak 1760)*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994), 51.

⁴⁵ Halil İbrahim Akbulut, *494 No'lu Galata Şer'iyye Sicilinin Değerlendirilmesi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 442.

⁴⁶ Şule Sema Alkoç, "Osmanlı Toplumunda Yaşlı Bakım Anlaşmaları ve Günümüz Ça-

Yaşlı insanlarla bakıcılar arasında yapılan anlaşma uzun ömürlü olmayabiliyordu. Bakımları için mallarını yahut paralarını bakıcılarına şartlı olarak teslim eden yaşlılardan bir kısmı, bir müddet sonra anlaşmayı şartlarına uygun şekilde sona erdirip teslim ettiklerini geri alabiliyorlardı. Örneğin, H.1158/ M.1745 tarihli kayda göre, Üsküdar Hacı Hatun Mahallesi'nde yaşayan Saliha adlı kadın, kendisine ölünceye kadar bakıp gözetmek şartıyla yüz kuruş değerindeki evinin parasını Kayıkçı Ali adlı bir Müslüman'a vermişti. Ancak sekiz ay sonra Saliha Hanım, bu anlaşmadan vazgeçmiş, parasını teslim almış, Kayıkçı Ali'ye de sekiz aylık bakım masraflarını iade etmiştir.⁴⁷

2.3. Evlat Sahibi Bakıma Muhtaç Yaşlılar

Yetişkin ve sağlıklı bir evladı olan yaşlıların, bakım ve gündelik ihtiyaçlarının karşılanmasında ciddi sorun yaşamadıkları, evladı başta olmak üzere yakın akrabası bulunmayan yaşlılara nazaran ömürlerinin son dönemlerini daha rahat geçirdikleri ifade edilebilir. Yetişkin bir evladı bulunan yaşlıların bakımlarının bir mesele olarak mahkeme kayıtlarına yansması muhtemelen yaygın bir durum değildi. Yaşlı ebeveynin bakımı dolayısıyla mahkeme marifetiyle sorumluluk üstlenmek durumunda kalan kişilerin kaydı tutulduğundan, toplumda sayıları çok daha fazla olan ve mahkeme tutanaklarına yansımadağı için karşılaştırma yapamayacağımız "hayırlı" evlatlar bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Evlat sahibi yaşlıların durumuyla ilgili olarak öncelikle şunu belirtmek gerekir: Hem dinî hem kültürel hem de insanî bir vecibe olarak bu tür kimselerin bakım hizmetlerinin kendi çocukları tarafından üstlenilmesi gerekmektedir. Osmanlı toplumunda 1890'lı yıllara kadar, yaşlılar için Dârülaceze'ye benzer müstakil bir kurum veya mekânın ortaya çıkmaması, buna ihtiyaç hissedilmemesi dikkat çekicidir. Toplumda himayeye muhtaç kesimler için, örneğin yetimler için eytam sandıkları uygulaması yaygın şekilde tatbik edilirken yaşlılar için böyle bir kurumsal uygulamaya gidilmemiştir.⁴⁸ Başlangıçta kimsesiz yaşlıları kabul eden ve sonraları evlat sahibi insanların da kaldığı Dârülaceze gibi kurumsal bir yapının 1890'lı yıllara kadar ortaya çıkmaması, büyük ölçüde evlatların yaşlı anne ve babalarına bakmalarıyla ve diğer toplum-

İşmalarında Yaşlı Bakımı (Tokat Örneği)", *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildiri Kitabı*, ed. Ali Çelikel v.dğr. (Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 2015), 1/167.

⁴⁷ Erdal Kılıç, *1158-1159 (1745-1746) Tarihli Üsküdar Sicili*. (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997), 1.

⁴⁸ Dârülaceze öncesi yaşlılar için müstakil bir kurum bulunmamaktadır. Tanzimat'la beraber merkezi bürokrasinin ağırlık kazanması, yeni nezaretlerin kurulmasıyla kimsesiz olmayan ihtiyaç sahiplerine 'muhtacın maaşı' bağlanmıştır. Bk. Nadir Özbek, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 'Sosyal Yardım' Uygulamaları", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed. Mehmet Seyitdanhoğlu, Halil İnalıcık (Ankara: Phoneix Yayınevi, 2006).

sal-kültürel çözümlerle açıklanabilir.

Fıkıh kitaplarında yaşlıların durumuna anne-babanın bakımı, mihr ve nafaka başlıkları altında değinilmiştir. İhtiyacı olduğunda anne-babanın nafakasını temin etmekte evladın sorumlu olduğu zikredilmiştir. Bunun sebebi irsiyet değil cüziyet yani o insanların bir parçası olmalarıdır. Bu sebeple din farkı (anne-babanın gayrimüslim evladın Müslüman olması veya bunun tam tersi) sonucu değıştirmemektedir. Erkek ve kız çocukları yaşlı ebeveynlerine eşit derecede bakmakla sorumludur.⁴⁹ Evlatların bu sorumluluklarını yerine getirmemeleri durumunda kadı devreye girmekte, “*kadr-i maruf/kifâye*” yani o günkü şartlarda bir insanın günlük ihtiyacına göre belirlenen nafaka takdir edilmekteydi.⁵⁰ Mahkeme kayıtlarına göre, ebeveynler için belirlenmiş nafaka miktarlarını genellikle kadı takdir etmekteydi. Fıkıh kitaplarında, nafaka ödeme imkânı olmayan evlat sorumlu değildir, ifadesi yer almaktadır. Kadı sicillerindeki kayıtlarda maddi durumu nafaka ödeyemeyecek kadar kötü olan evlatlara rastlanmamıştır.

Mahkemede tanzim edilen ilgili belgeye *nafaka hücceti* denilmektedir. Bu belge, bir niza/dava konusu olmadan, tarafların müracaatı üzerine kadılığın durumu hukuken tescil ettiği kayıt türüne girmektedir. Genel kanaat olarak, Osmanlı hukukunda Tanzimat’a kadar olan dönemde yazılı belgelerin mahkemelerde delil olarak kullanımının kabul görmediği ifade edilmektedir. Nafaka hüccetleri bağlamında akla şu soru gelmektedir: Bu hüccetler şer’i açıdan delil kabul edilmeyen yazılı belge kategorisinde yer aldığına göre, niçin ve hangi amaçla düzenleniyor ve tutuluyordu? Yaptırım gücü, bağlayıcılığı ne düzeyde idi? Kuvvetle muhtemel ilgili nafaka hüccetleri tarafları bağlayıcı idi ve sonradan dava konusu olduğunda mahkemenin itibar ettiği bir delil olarak değerlendiriliyordu.⁵¹ Bakıma ve gelire muhtaç yaşlı insanlar kadıya müracaat ediyor, evladının maddi durumu müsait ise mahkeme ebeveynleri için ödemeleri gereken nafaka miktarını belirliyordu. Evlatların tayin edilmiş nafakayı ödememeleri durumunda,

⁴⁹ Ebevyne yönelik nafaka verilmesi hadisesi fıkıh kitaplarının mehir ve nafaka kısmında ele alınırken [bk. Ebû’l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr Merğınanı, *el-Hidâye Şerhu Bidâyetü’l-Mübtedi*, (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1986), 2/292-294; Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl Serahsi, *el-Mebsut*, haz. Mustafa Cevat Akşit (İstanbul: Gümüşev Yayınları, 2008), 5/222-229] konuya dair müstakil bir çalışma da yapılmıştır: Muhammed Emin Ömer ibn Abidin, “Usûl ve Fürû’un Nafakasıyla İlgili Nakiller Üzerine Bir İnceleme”, çev. Kemal Yıldız, İlyas Yıldırım, Mehmet Gayretli, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 13 (2009), 441-470.

⁵⁰ Örnek için bk. Üsküdar Şer’iyye Sicilleri, no. 334, vr. 108b

⁵¹ Mahkeme kayıtlarında yazılı belgelerin delil olarak kullanılma hususuyla ilgili değerlendirme ve açıklamalar için bk. İsmail E. Erünsal, “Osmanlı Mahkemelerinde Şâhitler: Şuhûdü’l-’Udûlden Şuhûdü’l-Hâle Geçiş”, *Osmanlı Araştırmaları* 53 (2019), 1-50. Nevzat Erkan, *Osmanlı Üsküdarı’nda Toplumsal Hayat (18. Asır Üsküdar’da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri)*, 247-248.

söz konusu meblağ, mahkeme marifetiyle toplu halde sonradan tazmin edilebiliyordu. Nitekim H.1134/M.1722 tarihli kayıt, Yoros/Anadoluhisarı sakinlerinden el-Hâc Mustafa b. Abdullah adlı mühtedinin Üsküdar Kadılığı'na başvurarak oğlu Bogos'tan altı yıl önce kaleme alınmış nafaka hüccetine göre belirlenmiş nafaka alacağının bir kısmını toplu halde tahsil ettiğini gösteriyordu.⁵²

Nafaka hüccetlerinin son kısmında yer alan “*meblağ-ı mefrûz mezkûru harc u sarf ve lede 'z-zarûre istidâneye ve vakt-i zaferde oğlu merkûm Ahmed üzerine rücû 'a mezbûr Hasan'a izin verilmeğın.*”⁵³ şeklindeki ifadelerin benzerleri bütün kayıtlarda yer almaktadır. Bu ifadelerle, yaşlı insanların yaptıkları alışverişlerin ve bunlar neticesinde ortaya çıkan borçların evlatları tarafından ödeneceği kayıt altına alınmıştır.

Eldeki örneklerden anlaşıldığı kadarıyla hemen hemen her evlat mahkemenin takdir ettiği nafakayı itirazsız kabul etmiş ve gereğini yerine getirmiştir. Eğer nafaka talebiyle ilgili itiraz söz konusu ise evladın ya da evlatların bunu mahkemeye gerekçeleriyle aktarmaları gerekiyordu. Örneğin, H.1137/M.1725 tarihli, Marotyâ binti Yamandi adlı Rum kadının hasta ve muhtaç olduğunu belirterek oğlu Hermez v. Yani'den kendisi için nafaka takdir edilmesini talep ettiği kayıta böyle bir durum söz konusudur. Oğlu, annesinin nafaka talebini reddederken annesinin başka biriyle evlendiğini (dolayısıyla eşinin onun ihtiyaçlarını karşılamakla sorumlu olduğunu ve bunu yapabildiğini) ve annesinin pek çok kişide alacağının bulunduğunu (yani maddi durumunun iyi olduğunu) söylemiştir. Mahkemenin yapmış olduğu tahkikat sonucunda annenin maddi durumunun iyi olduğu anlaşılmış ve nafaka takdir etmenin meşru olmayacağı sonucuna varılmıştır.⁵⁴

Osmanlı mahkemelerinde görülen davalarda kadı, davalı taraf mahkemede hazır bulunmadan hüküm vermezdi. Dinen ve hukuken zorunluluk arz eden nafaka tayini gibi konularda ise, nafaka ödeme sorumluluğu yüklenecek tarafın mahkemede bulunmaması, kadının ilgili konuda karar vermesini engelleliyordu. Hukuken bir engel olmaması, örneğin nafaka ödeyecek tarafın maddi durumunun bu sorumluluğa uygun olması durumunda kadı, uygun bir nafaka miktarı takdir edebiliyordu. Yaşlı insanların mahkemeye gelip durumlarını beyan etmeleri, şahitlerin de buna şahadet etmeleri

⁵² Konuyla ilgili kayıta “*pîr u 'alîl olup kesb-i iktidârım olmadığü ecilden işbu yedimde olan nafaka hücceti mantıkunca oğlum mezbûr üzerine farz-ı takdir ettirdiğim beher yevm ikişer pâreden târih-i kitaba gelince müctemi' olan 12600 akçenin 6300 akçesini oğlum yedinden ahz u istîfâ edüp...*” ifadeleri yer almaktaydı. Bk. Üsküdar Şer'iyye Sicilleri, no. 367, vr. 79a'dan naklen Nevzat Erkan, *Osmanlı Üsküdarı'nda Toplumsal Hayat (18. Asır Üsküdar'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri)*, 145.

⁵³ Üsküdar Şer'iyye Sicilleri, no. 328, vr. 90b.

⁵⁴ Taylan Akyıldırım, *259 Numaralı Şer'iyye Sicili Defterine Göre Galata (Metin ve Değerlendirme)*, (İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 284.

neticesinde kadı, yaşlı ve ihtiyaç sahibi bu insanların evladının mahkemeye gelip gelmemesine bakmaksızın, evladının durumu iyi ise nafaka takdir ediyordu. H.1091/M.1680 tarihinde dönemin Eyüp Sultan Kazası, Nişancı Paşa Mahallesi'nde oturan Ali Beşe b. Mehmed yaşlılığı, iş göremezliği ve bakıma olan ihtiyacı sebebiyle oğlu Ramazan'dan nafaka talebinde bulunmuştu. Eyüp Kadısı, o an için mahkemede bulunmayan oğlu üzerine sekiz akçe nafaka takdir etmiş, yaşlı Ali Beşe'nin giyim kuşam ve gıda için yapmış olduğu harcamaların da oğlu tarafından karşılanmasına hükmetmişti.⁵⁵ H.1154/M.1741 yılı Üsküdar kadı sicillerinde yer alan bir kayıta Üsküdar kadısı, Hâce Hâtûn Mahallesi'nde oturan Mehmed Beşe b. Yunus adlı yaşlı adamın nafaka talebiyle ilgili benzer hüküm vermiştir. Belgenin kayda alındığı vakitte Üsküdar'da bulunmayan oğlu Halil'e, mahkemede bulunan insanların nafaka vermeye kudretinin olduğu şeklindeki şahitlikleri neticesinde günlük beş pâre (15 akçe) nafaka takdir edilmiştir.⁵⁶

Bazı mahkeme tutanaklarında, nafaka talebinde bulunan yaşlı anne veya babanın yaşadığı yer ile kendisinden nafaka talep edilen evladın oturduğu yer farklıdır. Bu yaşlı ve nafakaya muhtaç kişiler yalnız mı yoksa başkalarının yanında mı yaşıyordu? İncelediğimiz belgelerde bu sorunun cevabı yer almamaktadır. Örneğin mahkemede kendi halini "*fakîr u mu'sir ve mu'dîm*" olarak tanımlayan Mustafa b. Abdullah, İstanbul Sultan Hamamı yakınlarında ikamet etmekteydi. Üsküdar mahkemesine başvuran Mustafa b. Abdullah, büyük oğlu Hasan'ın kendisine nafaka ödemesi talebini dile getiriyordu.⁵⁷ Mustafa b. Abdullah yalnız mı yaşıyordu? Eşi hayatta mıydı? Belgede oğlu Hasan büyük oğul olarak tanımlandığına göre küçük oğlu ya da varsa diğer çocuklarının yanında mı yaşıyordu? sorularının yanıtını belgede bulmak mümkün değilse de başka evlatlarının varlığı belgede ihsas ettirildiğinden, onun muhtemelen diğer çocuklarıyla yaşadığı varsayılabilir. Türk kültüründe öteden beri devam edegelmiş bir adet olarak baba ocağı en küçük evlada kalmakta, genelde anne-baba onun yanında yaşamaktaydı.⁵⁸

Anne-babaya bakma hususunda İslâm hukukunda erkek ve kız çocukların eşit derecede sorumlu tutulmuş olmalarına rağmen mahkeme kayıtlarında nafaka talebi genellikle erkek evlattan yapılmıştır. Bazı nafaka hüccetlerinde nadiren de olsa erkek çocuklarla birlikte kızlar da zikredilmiştir.

⁵⁵ *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi (Havass-I Refia) 90 Numaralı Sicil (H. 1090 - 1091 / M. 1679 - 1680)*, haz. Mehmet Akman ve diğ., (İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2011), 517-517 (hüküm no. 642).

⁵⁶ Üsküdar Şer'iyye Sicilleri, no. 402, vr. 10a.

⁵⁷ Üsküdar Şer'iyye Sicilleri, no. 328, vr. 108b.

⁵⁸ İbrahim Kafesoğlu, "Türkler", *İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, 1988), 12-2/220; Salim Koca, *Türk Kültürünün Temelleri*, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2016), 147; Kazım Sarıkavak, "Türk-İslâm Geleneğinde Yaşlılara Verilen Değer", *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3/2 (2017), 282.

7 Receb 1173/24 Şubat 1760 tarihinde kaleme alınmış Galata sicilinde, Fındıklı'da Selime Hatun Mahallesi'nde ikamet eden Rukiyye binti İsmail adlı kadın büyük oğlu Mehmed Raşid, kızları Emetullâh ve Zeyneb'den nafaka talebinde bulunmuştur. Kadı da her üç evlada ikişer pâreden toplam altı pâre (18 akçe) nafaka takdir etmiştir.⁵⁹ Bununla birlikte bir kimsenin erkek evladı olmayıp sadece kızı varsa mahkeme, nafaka takdirini kızı üzerine yapmaktaydı. Kız evlat vesilesiyle damatlar yerine göre bakım ve nafaka işlerini üstlenmekteydi. Erken dönem H.987/M.1589 tarihli Üsküdar sicilinde yer alan bilgiye göre Üsküdar kadısı, Tenzile binti İvaz adlı kadının nafaka ve diğer ihtiyaçları için erkek evladı olmadığından kızı vesilesiyle damadı Hamza'ya günlük iki akçe nafaka takdir etmiştir.⁶⁰

Anne-babaya verilen nafaka miktarı belgelerde "kadr-i ma'rûf" şeklinde o dönemin örfüne ve şartlarına uygun olarak takdir edilmekteydi. Nafaka takdiri, bölge kadısı (Kaza teşkilatı-Kadılık) tarafından belirlenir, kişilerin nafaka ihtiyacı olup olmadığı ehl-i vukuf tarafından araştırılır, netice kadının önüne getirilirdi. Örnek olarak, Eğrikapı içinde Avcıbey Mahallesi'nde oturan Dökine binti Dimitri adlı yaşlı Hıristiyan kadın, oğulları Todori ve Angili'den içinde bulunduğu zarurete binaen nafaka talebinde bulunmuştur. Kadı da durumu o mahallede oturan bilirkişi konumundaki Hıristiyanlara sordurmuş, Dökine'nin fakirliği ve nafakaya olan ihtiyacından dolayı her iki çocuğun toplam sekiz akçe ödemesine karar vermiştir.⁶¹ Bu örnek vesilesiyle anne-babaya nafaka vermek konusunun sadece Müslümanlar değil gayrimüslimler arasında da sıkça görülen bir uygulama olduğu anlaşılmaktadır.⁶²

Son olarak yaşlı insanlara verilen nafaka miktarlarına bakıldığında gerek para birimi gerek miktar konusunda değişken bir tablo ile karşılaşılacaktır. Kayıtlarda para birimi olarak genellikle akçe yer alırken bazen akçenin üç katı değerinde olan pâre ve 18. yüzyıl sonlarından itibaren kuruşun kullanımı söz konusudur.⁶³ 16 ve 17. yüzyıllara ait kadı sicillerine

⁵⁹ Resul Attila, *İstanbul Galata Kadılığı 353 Numaralı Şeri'ye Sicili* : 30.R.1173-7.Ca. 1173 (21 Aralık 1759-26 Ocak 1760), 80.

⁶⁰ *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil (H. 987-988 / M. 1579-1580)*, haz. Rıfat Günalan (İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2010), 113.

⁶¹ *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 74 Numaralı Sicil (H. 1072 - 1073 / M. 1661 - 1662)*, haz. Mehmet Akman v.dğr. (İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2011), 248.

⁶² Örnekler için bk. Üsküdar Şer'iyye Sicilleri, no. 336, vr. 18b; no. 350, vr. 52a; no. 364, vr. 59a.

⁶³ Akçe, pâre ve kuruşa ilaveten bir kayıтта "pâre-i Mısırî" şeklinde Mısır darphanesinde üretilen para üzerinden nafaka takdir edilmiştir. Bk. Üsküdar Şer'iyye Sicilleri, no. 334, vr. 108b.

dayalı bir çalışmada, kadınlara iddet müddetinde verilen nafaka ile usul⁶⁴ ve fūrū'a⁶⁵ verilen nafakaların mukayesesinde miktarların çeşitlilik arz ettiği tespit edilmiştir.⁶⁶ Nafaka miktarının tayininde dönemin örfünün yanı sıra evlatların maddi durumu da etkili olmaktadır. Bunun yanı sıra dönemsel farklılıklar da dikkat çekmektedir. 16. yüzyılda takdir edilen nafaka miktarı ortalama günlük iki akçe civarında iken⁶⁷ paranın sonraki asırlarda değer kaybetmesiyle 18. asrın sonunda bu rakam 25 kuruşa kadar çıkmıştır.⁶⁸ Belge yoğunluğunun çok olduğu 18. asrın ilk yarısında takdir edilen nafaka miktarı 3 akçe ile 12 akçe arasında değişmekteydi. Bu dönemde paranın alım gücüne bakmakta fayda vardır. H.1116/M.1704 tarihli Üsküdar sicilinde yer alan narh kaydına göre, 135 dirhemlik (yaklaşık 432 gr) has ekmeğin adet fiyatı 1 akçedir.⁶⁹ Bu narh kaydına nazaran en düşük yaşlı nafaka bedeliyle günlük üç büyük has ekmeğin alınabileceğini söyleyebiliriz.

SONUÇ

Birçok alanda sosyal müesseseler inşa eden Osmanlı, zorlu savaş şartlarının sonucu olarak kimsesiz yaşlılar için kurulan Dârülaceze ve sonrasında ülkenin her tarafında faaliyet gösteren huzurevlerine gelinceye kadar, yaşlılar için müstakil bir mekân inşa etmeyi düşünmemiştir. Bu meyanda vurgulanması gereken ilk husus dönemin dinî, kültürel, ekonomik ve hukuki norm ve geleneklerinin şekillendirdiği Osmanlı toplumunda yaşlı insanların geniş ailenin bir ferdi, hürmet edilen büyüğü, otorite kaynağı konumunda olduklarıdır. Bundan dolayı yaşlı bakımında yetişkinlerin gösterdiği tavır nesilden nesile aktarılmıştır. Kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, hangi konumda olursa olsun yaşlı insanlar yaşamış oldukları mahalleden, sokaktan koparılmadan, yani sosyal hayattan tecrit edilmeden gündelik hayatlarına devam etmekteydiler. Arşiv kayıtlarında devletin ilgilendiği vergi muafiyeti, ihtiyacı olanlara belli bir maaş bağlanması ve şehirlerin fiziki şartlarında yaşlı insanlar için zorluk çıkaran problemlerin çözülmesi gibi hususlar yer almıştır. Mahkeme kayıtları ise bakım hizmetleri bağlamında bize fakir ve kimsesiz yaşlılar; varlık sahibi kimsesiz yaşlılar; evlat sahibi bakıma muhtaç yaşlılar gibi üçlü bir tasnifin yapılabildiğini göstermektedir.

Bakıma muhtaç hale gelmiş ve aynı zamanda fakir olan yaşlıların bakım

⁶⁴ Usul; anne, baba, dede ve nineyi ifade etmektedir.

⁶⁵ Fūrū'; evlat ve torunu ifade etmektedir.

⁶⁶ Mustafa Akkaya, "Osmanlıda 16. ve 17. Yüzyıllar Arasında Nafaka Uygulamaları ile Satın Alma Gücü Arasındaki İlişki", *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 10/7 (2018), 307.

⁶⁷ *İstanbul kadı sicilleri Üsküdar mahkemesi 51 numaralı sicil (H. 987-988 / M. 1579-1580)*, 113.

⁶⁸ Halil İbrahim Akbulut, *494 No'lu Galata Şer'iyye Sicilinin Değerlendirilmesi*, 494.

⁶⁹ Üsküdar Şer'iyye Sicilleri, no. 332, vr. 114a.

ve ihtiyaçlarının karşılanmasında yaşlıların durumuna göre farklı çözümler bulunduğunu ifade edebiliriz. Evlat sahibi olan, nafakaya muhtaç yaşlılar mahkemeye başvurduğunda kadı, onların evlatlarından talep ettikleri nafakaları istisnalar dışında onaylıyordu. Din farkı mirasa engel olmasına rağmen, anne-babaya bakma hususunda bir engel teşkil etmemektedir. Osmanlı toplumunda bakıma muhtaç yaşlıların geçim problemi, yaygın olarak vakti yerinde olan evlatları üzerine nafaka takdir edilerek çözülmüştür. Cari İslâm hukukuna göre, anne-babaya bakma hususunda erkek evlat ile kız evlat aynı derecede yükümlü olmasına rağmen, mahkeme kayıtlarında kendilerinden nafaka talep edilenler genelde erkek evlatlar olmuştur. Evladı olmayıp maddi durumu yerinde olan insanlar -ki çoğunlukla bu kişiler yaşlı kadınlardır- evlerini, mahallelerini değiştirmeden çoğunlukla yaşadıkları bölgeden kendilerine bakacak bir kimse bulabilmekteydiler. Evladı ve malı olmayan yaşlılar için ise başka çözümlerin (toplumsal ve idari) yanı sıra hemen her Osmanlı şehrinde bulunan vakıflar (imaretler ve diğerleri) hizmet vermekteydi. Yaşlıların bakımı ve ihtiyaçlarının karşılanması konusunda Osmanlı toplumunun ortaya koyduğu tecrübenin gerek Müslüman gerekse gayrimüslim tebaayı kapsadığını belirtmek gerekir.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Üsküdar Şer'iyeye Sicilleri

BOA Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümâyûn Sicillatı Mühimme Defterleri, *A.DVNSMHH.d*, no. 7/1106; *A.DVNSMHH.d*, no.12/1174; *A.DVNSMHH.d*, no.72/729; *A.DVNSMHH.d*, no. 81/447; *A.DVNSMHH.d*, no. 100/219.

BOA Ali Emiri Ahmed II *AE.SAMD.II*, no. 20/2196.

BOA Ali Emiri Mahmud I *AE.SMHD.I*, no. 14/11027, no. 57/3569, no. 148/11027.

BOA Ali Emiri Abdülhamid I *AE.SABH.I*, no. 146/9891, no. 173/11535, no. 247/16513, no. 272/18290.

BOA Ali Emiri Mustafa II *AE.SMST.II*, no. 7/625.

BOA Cevdet Belediye *C. BLD*, no. 12/582.

BOA Cevdet Evkâf *C.EV*, no. 281/14327.

BOA Cevdet Sıhhiye *C.SH*, no.13/637.

BOA İbnülemin Sıhhiye *İE.SH*, no. 2/161.

BOA Evkâf Defterleri *EV.d*, no. 38761.

Üsküdar Şer'iyeye Sicilleri, no. 328, no. 332, no. 333, no. 334, no. 336, no. 350, no. 367, no. 380, no. 402.

Kaynak Eserler ve İncelemeler

Akbulut, Halil İbrahim. *494 No 'lu Galata Şer'iyeye Sicilinin Değerlendirilmesi*. İstanbul : Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Akkaya, Mustafa. “Osmanlıda 16. ve 17. Yüzyıllar Arasında Nafaka Uygulamaları ile Satın Alma Gücü Arasındaki İlişki”. *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 10/7 (2018), 295-319.

Akyıldırım, Taylan. *259 Numaralı Şer‘iyye Sicili Defterine Göre Galata (Metin ve Değerlendirme)*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Alkoç, Şule Sema. “Osmanlı Toplumunda Yaşlı Bakım Anlaşmaları ve Günümüz Çalışmalarında Yaşlı Bakımı (Tokat Örneği)”. *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildiri Kitabı*. Ed. Ali Çelikel v.dğr. I/159-184. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 2015.

Arpacı, Fatma. “Geçmişten Günümüze Yaşlılık”. *Yaşlılık Sosyolojisi*. Ed. H. Ceylan. 1-19. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2016.

Attila, Resul. *İstanbul Galata Kadılığı 353 Numaralı Şer‘iyye Sicili : 30.R.1173-7.Ca. 1173 (21 Aralık 1759-26 Ocak 1760)*. İstanbul : Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994.

Bozkurt, Fatih. “Yetimi Kolla, Malını Korum! Tereke Defterleri ve Yetim Malları (1785-1875)”. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2012), 69-90.

Doğruyol, Adnan. “Türk İktisat Tarihi Açısından Bir Anadolu Selçuklu Dönemi Vakfiyesi ve Mülknamesi: “Hacı İbrahim Sultan Vakfı ve Zaviyesi””. *Türk Dünyası Araştırmaları* 211 (2014), 35-58.

D’ohsson, J. Mouradgea. *XVIII. yüzyıl Türkiye’sinde örf ve adetler*. Çev. Zerhan Yüksel. İstanbul : Tercüman Gazetesi, t.y.

Ebü Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl Serahsi. *el-Meb-sut*. Haz. Mustafa Cevat Akşit. İstanbul: Gümüşev Yayınları, 2008.

Ebü’l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr Merginani. *el-Hidâye Şerhu Bidâyetü’l-Mübtedi*. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1986.

Ekşi, Ahmet. “Hz. Ömer’in ‘Miskin’ Kavramıyla Zekât Uygulamalarına Getirdiği Açılım”. *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*, Ed. Ali Aksu. 3/129-134. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, 2018.

Ekşi, Ahmet. *Şer‘iyye Sicilleri Örneğinde İslâm Hukuku Bakımından Evlat Edinme*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.

Erkal, Mehmet, “Cizye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/42-45. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Erkan, Nevzat. *Osmanlı Üsküdarı’nda Toplumsal Hayat (18. Asır Üsküdar’da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri)*. İstanbul : Üsküdar Belediyesi, 2015.

Erünsal, İsmail E. “Osmanlı Mahkemelerinde Şâhitler: Şuhûdü’l-’Udûlden Şuhûdü’l-Hâle Geçiş”. *Osmanlı Araştırmaları* 53 (2019): 1-50.

Gedikli, Fethi. “Osmanlı Uygulamasında Vakıftan Geri Dönülebilir mi?”. *I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri*. Ed. Fethi Gedikli. 497-502. İstanbul: Oniki Levha Yayınları, 2012.

Genç, Mehmet. “Klâsik Osmanlı Sosyal-İktisadî Sistemi ve Vakıflar”.

Vakıflar Dergisi 42 (2014), 9-18.

Gündüz, Şinasi “İslâm ve Diğer Dinlerin Yaşlılığa Bakışı”. *Yaşlılık Dönemi ve Problemleri*. Ed. M. Faruk Bayraktar. 69-80. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.

İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi 54 Numaralı Sicil (H. 1102 / M. 1691). Haz. Hüseyin Kılıç. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi 2012.

İstanbul Kadı Sicilleri Balat Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 970 - 971 / M. 1563). Haz. Mehmet Akman v.dğr. İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 74 Numaralı Sicil (H. 1072 - 1073 / M. 1661 - 1662). Haz. Mehmet Akman v.dğr. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 90 Numaralı Sicil (H. 1090 - 1091 / M. 1679 - 1680). Haz. Mehmet Akman v.dğr. İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 20 Numaralı Sicil (H. 1005 - 1007 / M. 1596 - 1599). Haz. Mehmet Akman v.dğr. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2012.

İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074 / M. 1663-1664). Haz. Rasim Erol. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi 2010.

İstanbul Kadı Sicilleri 76 İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767). Haz. Mehmet Akman v.dğr. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2019.

İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadareti Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (H. 1042-1043 / M. 1633). Haz. Fuat Recep. İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil (H. 987-988 / M. 1579-1580). Haz. Rıfat Günalan. İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2010.

Kara, Mustafa. *Din, hayat, sanat açısından tekkeler ve zaviyeler*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1990.

Kazıcı, Ziya. “Kültürümüzde Yaşlılık ve Yabancı Gözüyle Ülkemizde Yaşlılar”. *Yaşlılık Dönemi ve Problemleri*. Ed. M. Faruk Bayraktar. 239-253. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.

Kafesoğlu, İbrahim. “Türkler”. *İslâm Ansiklopedisi*. 142-280. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, 1988 12-2/220.

Kılıç, Erdal. *1158-1159 (1745-1746) Tarihli Üsküdar Sicili*. İstanbul : Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997.

Köten, Akif. “Hz. Peygamber’in Sünnetinde Yaşlılara Saygı”. *Yaşlılık*

Dönemi ve Problemleri. Ed. M. Faruk Bayraktar. 267-278. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.

Köymen, Mehmet Altay. “Selçuklu Devri Kaynakları Olarak Vakfiyeler”. [CIEPO=Ciepo] *Studi Preottomani e Ottomani*. 153-163. Napoli : Istituto Universitario Orientale, 1976.

Lewis, Raphael. *Osmanlı Türkiyesi’nde Gündelik Hayat: (Adetler ve Gelenekler)*. Çev. Mefkûre Poroy. İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1973.

Muhammed Emin Ömer ibn Abidin. “Usûl ve Fürû’un Nafakasıyla İlgili Nakiller Üzerine Bir İnceleme”. Çev. Kemal Yıldız, İlyas Yıldırım, Mehmet Gayretli. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 13 (2009), 441-470.

Öz, Fatma. “Yaşamın Son Evresi: Yaşlılık Psikososyal Açından Gözden Geçirme”. *Kriz Dergisi* 10/2 (2002), 17-28.

Özaydın, Abdülkerim. “Bağdat: Kültür ve Medeniyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/437-441. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Özbek, Nadir. “Osmanlı İmparatorluğu’nda ‘Sosyal Yardım’ Uygulamaları”. *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. Ed. Mehmet Seyitdanlıoğlu, Halil İnalçık. 401-423. Ankara: Phoneix Yayınevi, 2006.

Özcan, Tahsin. “Osmanlı Mahallesi Sosyal Kontrol ve Kefalet Sistemi”. *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 1/1 (2001), 129-151.

Sancaklı, Saffet. “Hadislerde ‘Yaşlılık Olgusunun’ Değerlendirilişi”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2006), 49-71.

Sarıkavak, Kazım. “Türk-İslâm Geleneğinde Yaşlılara Verilen Değer”. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3/2 (2017), 281-287.

Sellam, Ebu Ubeyd Kasım b. *Kitabü’l-Emval İlk Dönem Ekonomi Yönetimi*. Çev. Cemaletdin Saylık. Ankara Okulu Yayınları, 2016.

Tabakoğlu, Ahmet. “Osmanlı Sosyal Güvenlik Sistemi”. *Toplu Makaleler I: İktisat Tarihi*. 319-329. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005.

Usaybia, Ebû’l-Abbas Muvaffakuddin Ahmed b Kâsım İbn Ebû. *Uyunü’l-Enba’ fi Tabakati’l-Etubba*. Beyrut : Daru Mektebeti’l-Hayat, t.y.

Yazgan, Turan. “Sosyal Siyaset Açısından Vakıflar”. *Türk Dünyası Araştırmaları* 48 (1987), 143-150.

Yertutan, Canan. “Yaşlılıkta Ortay Çıkan Fiziksel Değişiklikler”. *Aile ve Toplum*. 1/2 (1991), 63-66.

Tütün, Sevgi. “Kur’ân’da Erzeli’l-‘umur ve Yaşlılık Üzerine Bir Değerlendirme”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/2 (2016), 299-328.

Yediyıldız, Bahaeddin. *XVIII. Yüzyıl Türkiye’de Vakıf Müessesesi: Bir Sosyal Tarih İncelemesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003.